Helmonds Heem

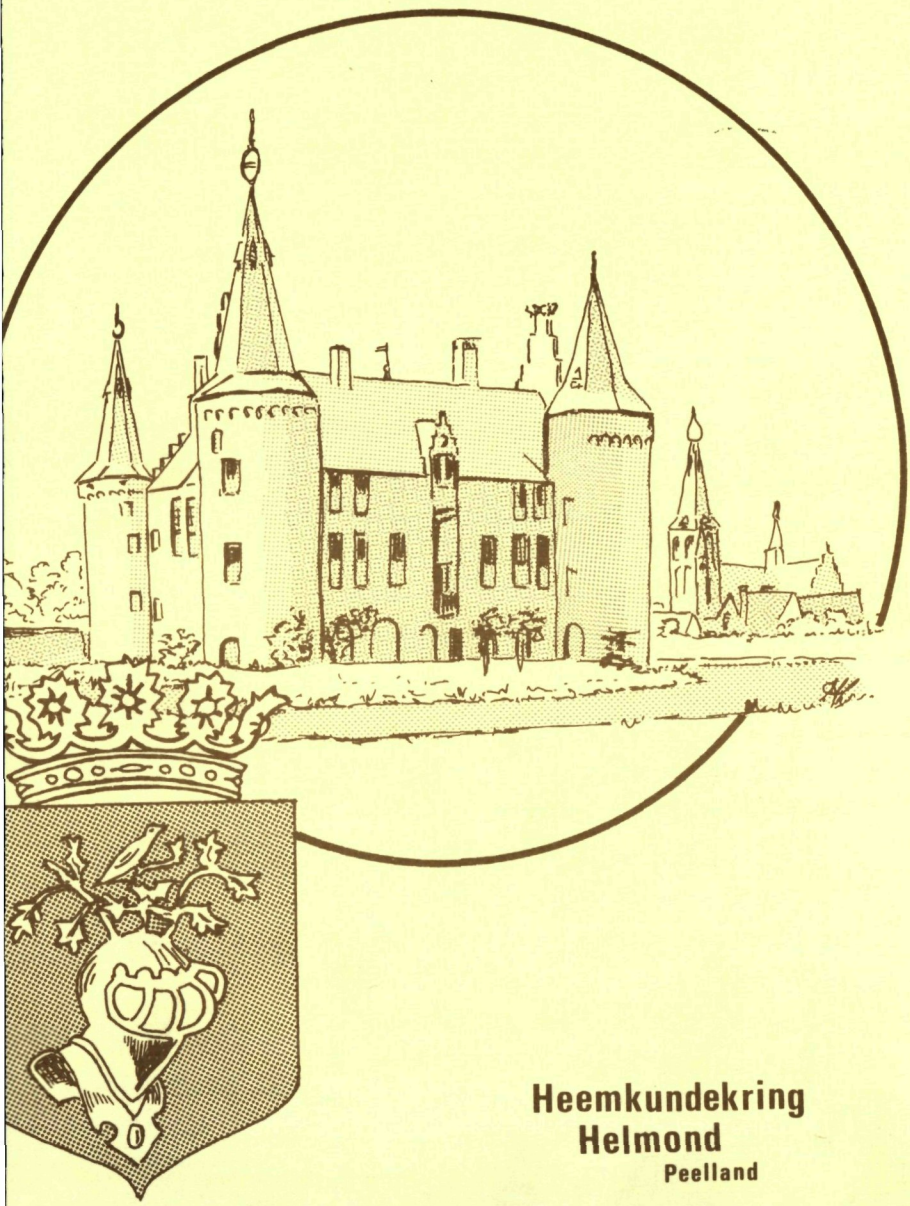

Heemkundekring
Helmond
Peelland

itgave van Heemkundekring
ELMOND
eelland

pgericht 24 mei 1948

9804

++++++++++++++++++++++

Ir.2 - Juni 1986

nhoud:

edactioneel	3
astelentocht door eelland eert-Jan van Bussel	4
et bidprentje roeder arontius van de Ven	20
et ontwerp van de ijks-H.B.S. (1865) iel van Hooff	25
elmondse urgemeesters an Zeeuwen	32
ecensies eert-Jan van Bussel	35

++++++++++++++++++++++

HEEMKUNDEKRING HELMOND

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Secretariaat en abonnementen:
C van Lierop, Helmondselaan 1
5702 NL Helmond

Redactie:
G.J. van Bussel
J. Zeeuwen

Alle kopy naar redactie-adres:
Dennehoutstraat 9
5706 XS Helmond
Telefoon 04920 - 33236

Typewerk: Mevrouw van Mierlo
Mierlo

Kringlidmaatschap, inklusief abonnement: *f* 25,– per jaar

Abonnement zonder kringlidmaatschap: *f* 15,– per jaar

Penningmeester:
H. van Laarhoven, Steenweg 59
5707 CE Helmond

Giro 26.41.099
Amrobank Helmond:
rek.nr. 48.80.23.300

dactioneel.

et juni-nummer van *Helmonds Heem* ligt weer bij U
n de bus. Net als elke keer zijn wij als redactie
van overtuigd weer een aantal lezenswaardige ar-
kelen te kunnen bieden. Gelukkig voor ons stellen
e meeste leden *Helmonds Heem* ook zeer op prijs.
n dat is ontzettend belangrijk ! Niet alleen voor
ns, maar ook voor U ! Want niet alleen wordt U de
gelijkheid geboden kennis te nemen van gebeurte-
issen uit de geschiedenis van Helmond en Peelland,
aar ook om bepaalde kennis door te geven aan de
elangstellende lezers. Daarom hier ook opnieuw een
roep ook zelf een bijdrage te leveren aan het blad.
ant iedereen heeft wel een bepaalde kennis van het
igen heem en het kan zeer de moeite waard zijn om
ie kennis met anderen te delen. Het schrijven van
en artikel is niet gemakkelijk; dat geven wij on-
iddellijk toe. Maar een verzoek om hulp aan de re-
actie is nooit tevergeefs !

n dit nummer treft U artikelen aan van *Giel van*
off, over de oude Rijks-H.B.S., en zijn reactie
p enkele publicaties betreffende Helmond, van *Jan*
eeuwen, die in zijn aantrekkelijke verteltrant
eer een humoristisch licht laat vallen op een be-
aald aspect van het Helmonds Heem, van *Broeder*
rontius van de Ven, die ons informatie geeft over
ijn geliefde bid- en devotieprentjes, van *Geert-*
an van Bussel, die in een rondtocht langs een aan-
al kastelen in Peelland de architectonische ken-
erken daarvan bij elkaar zet. Tot slot wordt ook
n een recensie een kritische beschouwing gegeven
an het historische jaarboek *De Vlasbloem VI*. Het
igt in de bedoeling om in elk nummer een of meer
ecensies op te nemen betreffende publicatie over.
elmond.

De artikelen-reeks van *J.van der Heijden* over de Helmondse artsen, apothekers en vroedvrouwen gaat in het septembernummer van dit jaar verder.

De redactie.

KASTELENTOCHT DOOR PEELLAND

Geert-Jan van Bussel.

Eens waren kastelen rijkelijk in Peelland aanwezig. Net als in zoveel andere streken in ons land zijn in de loop der tijden echter zeer vele van deze *castella* ten onder gegaan, zodat nu vaak alleen nog maar uit een naam of uit een terreinrest blijkt dat er vroeger een kasteel heeft gestaan. Dat is bijvoorbeeld het geval met *Lankveld* in *Gemert* en *De Borch* in *Sint-Oedenrode*.Maar dit zijn slechts twee voorbeelden uit vele mogelijkheden. Krijgsgeweld en allesverterend vuur, vaak in combinatie optredend,hebben een zeer zware tol geëist. Desondanks hebben vele kastelen en kasteeltjes op de een of andere manier de tand des tijds doorstaan. Is van sommige niet meer overgebleven dan een somber aandoende ruïne, de resten van hun verleden grootheid stimuleren ons, samen met de intact gebleven burchten en landhuizen, ons te verdiepen in hun "vergane" bloei. Het beschrijven van die bloeiperiode is niet in de eerste plaats de bedoeling van deze bijdrage. Het gaat hier niet zozeer om de bouwers, de eigenaars, de bewoners en de plaats van de kastelen in de politieke en militaire geschiedenis. Hoe interessant dat ook is, daarvoor ontbreekt de ruimte. Waar het voornamelijk om draait is de uiterlijke vorm van een aantal kastelen uit

'eelland en de veranderingen die daarin zijn opgetre-
ien in de loop van de vergane eeuwen. Volledigheid
vordt niet nagestreefd; men moet het eerder zien als
een selectie van een aantal in het oog vallende bouw-
werken, die de moeite van een bezoek waard zijn.

Ve beginnen onze galerij van te bespreken *huysinghe*
licht bij huis, namelijk het kasteel van *Hèlmond*
zelf, een van de beste voorbeelden van de vierkante
vaterkastelen. Naar alle waarschijnlijkheid is het
rond 1400 in één keer gebouw; op de binnenplaats kun-
nen we het jaartal 1402 nog steeds ontdekken in de
naasstenen. De legende verhaalt, dat de muren met
roggemeel in plaats van met de gebruikelijke kalk
gemetseld zijn. Wanneer dat waar zou zijn, zou een
met dergelijk meel gebakken brood waarschijnlijk
erg zwaar op de maag liggen ! Het kasteel, in laat-
gotische stijl opgetrokken, heeft drie woonvleugels,
gelegen rondom een oorspronkelijk rechthoekige bin-
nenplaats. Zware, uitspringende torens staan op de
hoeken, alle met een diameter van bijna acht meter.
Twee vierkante hoektorens maken deel uit van de in-
gangsvleugel, die boven de poort door een trapgevel
gesierd wordt. De ronde torens aan de noordzijde
hadden oorspronkelijk geen spits; pas in 1654 werden
de torens daarmee uitgerust. De aanvankelijk aanwezi-
ge kantelen kunnen nu nog steeds ontdekt worden in
het muurwerk. Boven de ingangspoort zijn nog steeds
de nissen te zien, die aangeven dat in plaats van de
stenen brug, die bij de restauratie rond 1923 werd
aangelegd, oorspronkelijk een houten ophaalbrug de
eerste (en nu nog enige) gracht overspande. Want het
kasteel bezat oorspronkelijk een dubbel-grachten-sy-
steem, dat het kasteel tot een welhaast onneembare
vesting maakte. Aan zuid- en westzijde speelde ook
de Aa nog een rol in de defensie van het kasteel,
dat volledig opgenomen was in het verdedigingsstel-
sel van de stad Helmond. De grachten zorgden ervoor
dat haar muren niet zo dik hoefden te zijn; de grote

afstand ontnam aan mogelijk geschut veel van zijn effectiviteit. In vergelijking met andere vestingen zouden we de gemiddeld 1,3 meter dikke muren een "een-steens-muurtje" mogen noemen. De twee vierkante torentjes op het voorplein, stammend uit de zestiende eeuw, zijn de enige overblijfsels van de grote voorgebouwen. Een van deze torentjes draagt nog het wapen van de familie *Van Cortenbach*,eens eigenaar van het kasteel. De leeuwen, die de bezoekers op het binnenplein aanstaren, zijn gemaakt in 1861. De tot ver in de achttiende eeuw boven de torenspitsen uitstekende ronde trompetterstoren, staande op de binnenplaats, is verdwenen. Bij de restauratie in de twintiger jaren van deze eeuw werd voor de zuid- en oostgevel een nieuwe gevel geplaatst, die de binnenplaats sterk verkleinde. Ook werden vele ramen aangebracht, ook aan de buitenzijde van het kasteel, waardoor het vestingkarakter volledig werd vernietigd. Ronddwalend door de kelders, nu een functioneel onderdeel van het museum, kan men zien dat deze met grote ton- en kruisribgewelven overwelfd zijn. In die kelders bevinden zich nu ook een groot aantal voorwerpen, die afkomstig zijn van de voorgangers van het huidige kasteel.

Als we nu vanuit Helmond via Stiphout naar Aarle-Rixtel rijden komen we langs een bouwkundig uitzonderlijk gebouw: het kasteel *C r o y*. Het laat-gotische karakter van het kasteel is in onze streken enigszins ongewoon. Het is een volledig omgracht,onderkelderd en vierkant gebouw. Over de beginperiode van het kasteel is zeer weinig bekend; zelfs de stichtingsdatum is opgelost in de nevelen van de geschiedenis. We mogen aannemen dat het rond de zeventiger jaren van de vijftiende eeuw ontstaan is. Als eerste begin mag men waarschijnlijk de noord-zuid-gerichte vleugel beschouwen met de daaraan staande ronde toren. De aanwezige kelders met tongewelf en de in de toren aanwezige schietsleuf wijzen daar in ieder geval op. In het begin van de zestiende eeuw werd aan deze vleugel een nieuwe gebouwd,mis-

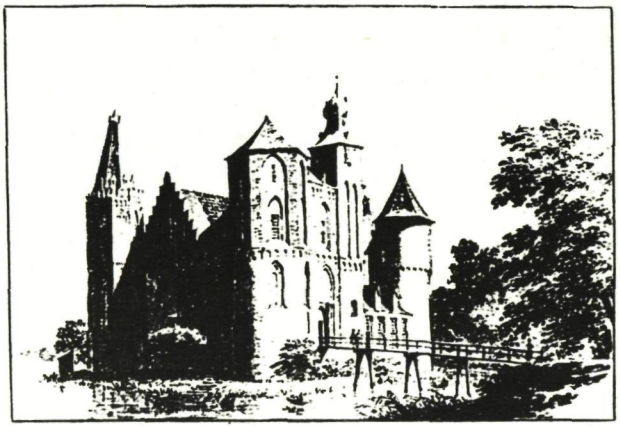

Cornelis Pronk (1691 – 1759)
Kasteel Croy te Stiphout
pen in zwart en rood, grijs gewassen
104 x 152 mm
onderschrift: *Croij 1756.*
gesigneerd linksonder: *C. Pronk, del: ad viv:*
literatuur: *Brabantse monumenten vroeger en nu,*
's-Hertogenbosch 1975, nr. 119
's-Hertogenbosch, Prentenkabinet van het Provinciaal
Genootschap, inv.nr. S.87/72.1(4)

schien op oude fundamenten en met behoud van ouder muurwerk. De hieraan vaststaande zuid-oost-toren had oorspronkelijk een hoge spits, maar deze werd in de tweede helft van de achttiende eeuw door een kleine achtzijdige spits vervangen. De toren bestaat uit drie door waterlijsten gescheiden geledingen. De dichtgemaakte spitsboogvensters hebben gemetselde "harnassen"; de derde geleding wordt met een spitsboogfries afgesloten. In dezelfde tijd ontstond het afzonderlijk staande poortgebouw met een achthoekig uitspringend traptorentje. Tussen de trapgevels bedekt een zadeldak het gebouw. In de zuidgevel van het kasteel zijn muurankers met het jaar 1599 bevestigd. Dit wijst op herstel na een lange periode van verval. In ie-

der geval wordt het kasteel nu niet meer uitgebreid. Op het einde van de zeventiende eeuw wordt de oorspronkelijk aanwezige binnenplaats overkapt en bij het woongedeelte van het kasteel getrokken. De toren westelijk van de ingang wordt verhoogd en van een "knop-spits" voorzien. In de achttiende eeuw worden nog een aantal veranderingen aangebracht. De houten brug wordt vervangen door een stenen, er wordt een tweede "gotische" gevel aangebracht en de ingangspartij wordt gewijzigd. De ongeveer een meter dikke muren maakten het nooit tot een verdedigbare vesting. Dat is dan ook nooit de bedoeling geweest: *C r o y* was eerder een landhuis, een buitenplaats voor de veelal adellijke bezitters, dan een militair bolwerk.

Aan de buitenkant van Aarle-Rixtel stond eens het huis *Ter Hurkens* - beter bekend als de *Witte Poort*, naar de kleur van het poortgebouw - , volledig omgracht en over het algemeen stammend uit de zeventiende eeuw. Dat neemt niet weg dat er in het gebouw wel oudere resten aanwezig waren, waarvan sommige afkomstig uit de middeleeuwen. Het huis had aan de korte zijde puntgevels. Aan de voorkant was een hoge topgevel. Door een brand in 1966 werd, op de boerderij en de poort na, het gehele huis vernietigd, doordat meteen de kans werd aangegrepen om het meest waardevolle deel van het gebouw tot en met de fundamenten te slopen.Herbouw werd hierdoor radicaal uitgesloten. In het begin van 1984 ging ook de *Witte Poort* zelf aan de slopershamer ten gronde, zodat niet veel meer van het complex te zien was. De verzekering dat de oude poort in oude stijl zou worden opgebouwd volgde spoedig, zodat in de toekomst een poort toch nog aan het eens bloeiende huis *Ter Hurkens* zal kunnen herinneren.

Het volgende kasteel dat we op deze rondtocht ontmoeten is in Beek en Donk te vinden: *Eikenlust*, een naam waarschijnlijk te danken aan de aanwezigheid van zeer veel eiken in het verleden. Het gaat hier in feite om twee heel verschillende, eigenlijk niet

bij elkaar passende gebouwen. In de eerste plaats het poortgebouw, stammend uit het einde van de vijftiende eeuw en veel ouder dan het huidige kasteel. Het is een poorttoren die door rondboogfries op kraagsteentjes afgesloten wordt. De ingangsboog is van natuursteen. Een houten, vastliggende brug overspant de gracht, die om het hele complex heenloopt. In het verleden is het complex waarschijnlijk ook geheel ommuurd geweest. Het oude kasteel, dat wat in stijl eigenlijk bij dit poortgebouw hoort, is vernietigd. Tegen het einde van de vijftiende eeuw moet 't hier in ieder geval gestaan hebben, maar hoe het er toen uitgezien heeft is volslagen onbekend. Misschien dat het ten tijde van de Nederlandse Opstand gevallen is, en daarna niet meer in volle luister herbouwd werd. In 1658 werd het waarschijnlijk gedeeltelijk gerestaureerd - binnen in het huidige gebouw bevindt zich nog een steen met dat jaartal erop -, maar wat daarna de uiterlijke vorm was is moeilijk na te gaan. In ieder geval is zeker dat in 1812 het kasteel "verbeterd" werd - op de plaats van het oude gesloopte kasteel verrees een geheel nieuw slot, dat in 1870 alweer werd verbouwd. Het gebouw benadrukt de horizontaliteit door een scheiding in twee geledingen door een zeer brede lijst. Het middengedeelte van de bouw springt enigszins naar voren en wordt besloten met een hoog doorlopend fronton. Op het dak is een klein klokketorentje te zien. Duidelijk is de invloed te bespeuren van het neo-classicisme. In tegenstelling tot het oude kasteel, dat waarschijnlijk militair zeer goed bruikbaar was, is het nieuwe, binnen de bestaande grachten opgerichte kasteel een goed voorbeeld van een lustslot. De aanwezigheid van grote tuinen rondom het gebouw wijst daar ook al op.

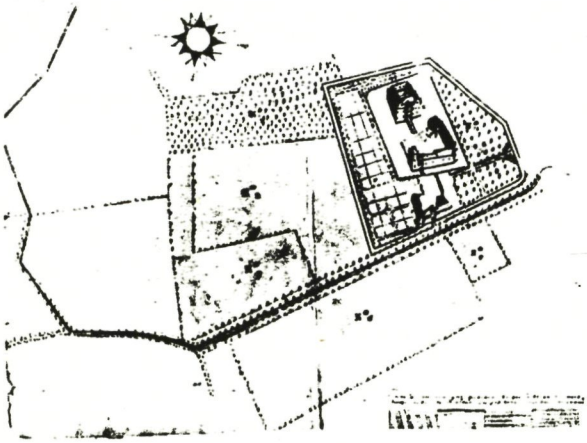

Anoniem (18de eeuw)
Vogelvluchtkaart van het kasteel te Gemert
pen in bruin, gewassen in kleuren
427 x 555 mm
opschrift *DUYTS ORDENS COMMANDEURY HUYS TOT GEMERT*; rechtsonder een schaalstok met het opschrift: *Echelle comprennant quarante berges (.) la berge contenant/vingt pieds de Brabant. Les 400 berges sont un journeau.*; op keerzijde in potlood: *Commandeury huis tot Gemert*
's-Hertogenbosch, Rijksarchief, Archief Commanderij Gemert, inv.nr. 627

Een geheel andere bestemming had het oorspronkelijke kasteel van *Gemert*, waarvan de bouw in 1391 begon. De militaire functie was hier aanvankelijk evident, maar in de loop der tijden is die, net zoals bij veel andere burchten, verdwenen. Van dit oude middeleeuwse kasteel is nu niet veel meer over.Alleen het poortgebouw met het aangrenzende zuid-westelijke hoekpaviljoen en de voorpoort zijn daarvan nog overblijfselen. Het hoekpaviljoen, stammend uit het derde kwart van

de vijftiende eeuw, heeft een duidelijk laat-gotisch karakter. Het heeft uitgekraagde spietorentjes. Op de noord-oost-hoek ervan is een veelhoekige uitspringende traptoren te zien, die onder gedeeltelijk vierkant is. De aangrenzende poortdoorgang stamt uit het midden van de vijftiende eeuw. De ingangspoort bevindt zich in de traptoren. Boven de toren is in een spitsboogvormige nis, waarin een wapen te zien is met daarbij het jaartal 1463. Een tongewelf overwelft de poort. Aan de zuidkant is boven de natuurstenen boog opnieuw een wapen te zien, nu met het jaartal 1448. De voorpoort stamt uit het derde kwart van de zestiende eeuw. De poort heeft een torenvormig middendeel. Aan de zuidwest-kant staat een iets naar voren springende vierkante toren. Boven de ingang staat een beeld van O.L. Vrouw met het wapen van de *Duitse orde*, eeuwenlang eigenaar van het kasteel. Een houten vaste brug ligt nu over de gracht, die nog steeds het hele complex omgracht. Op de binnenplaats kunnen nog een aantal wapens ontdekt worden, veelal stammend uit de zestiende en zeventiende eeuw. Van het oude kasteel zelf is, zoals gezegd, niets meer te zien. Er wordt wel gezegd , dat de oostelijke en zuidelijke vleugel van dit kasteel het nog tot de brand van 1881, die aan deze vleugels grote schade toebracht, vrijwel onbeschadigd hebben uitgehouden. Hoe het oude gebouw er ongeveer uitzag is in vele beschrijvingen bezongen. *Van Leefdael* omschreef het rond 1650 als volgt: *Item is aldaer een magnific out ghebout casteel met drij optreckende bruggen ende twe schoone wel getimmerde neerhoven.* Maar dit gebouw is grotendeels bij de herbouw van 1740 verdwenen. Na de afbraak van de oude vleugels tot op de kelderverdieping, werd aan de west- en noordzijde 'n nieuw hoofdgebouw opgericht, bestaande uit drie vleugels gelegen rondom een binnenplaats. In het derde kwart van de negentiende eeuw werd de gehele kap hiervan vernieuwd. De gebouwen die het kasteel verbinden met het poortgebouw, en zo een groot voorplein scheppen, zijn rond 1908 gebouwd

op de fundamenten van veel oudere bijgebouwen. De moderne kapel die op het voorplein is verrezen,gebouwd op een gewelfde kelder, past helemaal niet bij het complex en heeft de kasteelbouw als zodanig geen goed gedaan en de sfeer compleet bedorven.

Vanuit Gemert in Deurne aangeland, ontdekken we, schuin tegenover elkaar liggend, twee kastelen. Het ene vervallen tot een ruïne, het andere grotendeels nog intact. Met dit laatste, het kleinste en oudste, zal ik beginnen. De oudste rest van het *kasteel van Deurne*, later ook wel *Slot Peelland* of het *Klein Kasteel* genoemd, stamt uit de veertiende eeuw. Uit die tijd stamt namelijk de in het midden staande vierkante woontoren, hoewel deze in de zeventiende eeuw compleet verbouwd is. Er wordt wel eens gezegd, dat het een rest is van een veel ouder, geheel verdwenen kasteel, maar hierover kan niets met zekerheid gezegd worden.Het bestond in ieder geval reeds voor 1396, met of zonder groter bijbehorend kasteel, en zou vooral bedoeld zijn geweest tegen de invallen van de Geldersen, dus als een versterking. Onder de daklijst van de toren is een gekarteld fries aangebracht. Aan de westkant van de toren zit nog een medaillon met een afgehakt wapen. Binnen in het gebouw is nog een gangpoortje te zien, uitgevoerd in natuursteen, dat waarschijnlijk dateert uit de zeventiende eeuw. De in de achttiende eeuw nog boven het dak uitstekende schoorsteen is helemaal verdwenen, net als een daar eens aangebrachte grote dakkapel. Het lage, aangrenzende bijgebouw stamt uit de achttiende eeuw. De aangebouwde, witgepleisterde woonvleugel stamt uit de negentiende eeuw en wordt bedekt door een zadeldak. Deze vleugel verving toen een ander, veel ouder gedeelte, namelijk een vierkante kapelletoren met een daar aangebouwd wooncomplex, die misschien stamden uit de zeventiende eeuw. Zeker is dat in de loop der tijden nogal wat is verdwenen, wat niet vervangen werd. Zo was er in het midden van de zeventiende eeuw nog een versterkte poort met een valbrug, en hierin waren toen

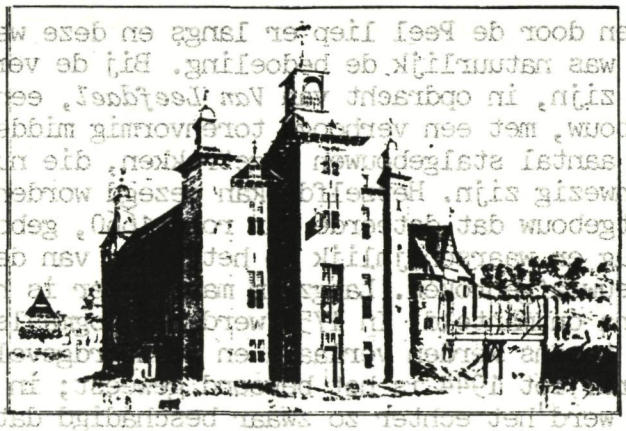

Jan de Beijer (1705 – 1780)
Groot Kasteel te Deurne
pen in zwart, grijs gewassen
195 x 297 mm
opschrift op keerzijde: *'t Huys t'Dörse in de Meyerie des Hertogen Bosch. 1738.*
literatuur: Romers, nr. 1185; *Brabantse monumenten vroeger en nu,* 's-Hertogenbosch 1975, nr. 35
's-Hertogenbosch, Prentenkabinet van het Provinciaal Genootschap, inv.nr. D.38/72.1(2)

nog schietgaten aanwezig. Verder moet er toen, vóór het eigenlijke kasteel, ook nog een tweede poort geweest zijn, die ook al verdwenen is. Het er schuin tegenoverstaande *Groot Kasteel*, nog als een indrukwekkende ruïne aanwezig, stamt uit de vijftiende eeuw. Het werd voor 1462 gebouwd. In wezen was het een grote woontoren, met op de zuid-oostelijke hoek een zware vierkante toren en op de westelijke hoeken voorzien van uitgekraagde torentjes. De nu nog te bespeuren steunberen en boogfriezen zijn eveneens afkomstig uit de vijftiende eeuw. De geringe zwaarte van het muurwerk doet niet direct een grote militaire functie vermoeden. Toch lag het op een zeer strategische positie. Een van de weinige recht-

streekse wegen door de Peel liep er langs en deze weg te domineren was natuurlijk de bedoeling. Bij de verbouwing in 1653 zijn, in opdracht van *Van Leefdael*, een vrij groot voorgebouw, met een verhoogd torenvormig middenstuk, en een aantal stalgebouwen opgetrokken, die nu niet meer aanwezig zijn. Hetzelfde kan gezegd worden van een poortgebouw dat dateerde van rond 1660, gebouwd bij de valbrug en waarschijnlijk op het einde van de achttiende eeuw afgebroken. Langzaam maar zeker is het kasteel daarna ontmanteld. In 1759 werd het nogmaals verbouwd; de torens werden verlaagd en de noordgevel werd veranderd. Tot 1944 is het bewoond geweest; in de oorlogsjaren werd het echter zo zwaar beschadigd dat men niet meer tot restauratie is overgegaan. Bij de consolidatie van de ruïne in 1949 werden de muren ter versteviging opgetrokken en dit maakte van het kasteel een blokvormig gebouw. Het bij het kasteel behorende *Dinghuis* is bewaard gebleven met haar zestiende eeuwse houtskelet en haar metselwerk uit de zestiende eeuw.

In *Asten* moet reeds in de eerste helft van de vijftiende eeuw een sterk slot hebben gestaan. In 1432 wordt het *huys* in elk geval voor de eerste keer vermeld. Maar het is niet de ruïne van dit kasteel dat nu op deze plaats kan worden aangetroffen. In de zestiende eeuw is dit kasteel namelijk verdwenen, zonder dat we precies weten hoe het er heeft uitgezien. Een ander kwam ervoor in de plaats, en dit was omringd met twee grachten. In een beschrijving van ongeveer 1640, dus van een eeuw later, wordt het als volgt beschreven: *...een steenen huys int water met dubbele grachten met een voorgeborchte, daerinne staat eenen peertstal ende schuyre met andere huysen....* Dit zegt al iets over de omvang van het Astense kasteel toendertijd. Het kasteel zelf bestond uit twee haaks op elkaar staande vleugels, met aangrenzend aan het hoofdgebouw een vierkante toren. In de hoek tussen de twee vleugels was ook een toren gebouwd. Het hele complex was onderkelderd. Het

hoofdgebouw was uitgerust met trapgevels, waarbinnen een zadeldak van leistenen de vleugel bedekte. De oostelijke toren vertoonde een aantal nissen en werd opgesierd door een holle en een getande lijst. Hoekblokken gaven er een levendig karakter aan. Binnen de eerste gracht lag nog de voorpoort, die torenvormig verhoogd was. Een segmentboogfries op kraagsteentjes en een gekartelde daklijst versierden het, en versieren het nog steeds, maar ze zijn bedekt door een grote klimop. Aan de voorpoort zijn de voorgebouwen opgericht, die rondom een binnenplaats staan. De houten toegangsbrug is in het begin van de achttiende eeuw vervangen door een stenen. Na 1892 is het kasteel in verval geraakt, omdat het toen niet meer bewoond werd. Er werden vele stenen weggehaald voor de verharding van wegen en het bouwen van huizen en schuren, een lot waaraan meer kastelen ten gronde zijn gegaan. In 1936 werd het gedeeltelijk gerestaureerd: de hoofdvleugel werd herbouwd en daarmee ook de bestaande zuilengang. Maar dit alles werd weer het slachtoffer van de tweede wereldoorlog ; alleen de voorpoort en de bijgebouwen hebben het overleefd. Deze bijgebouwen zijn in 1978 gerestaureerd en worden sindsdien ook weer bewoond.

Het niet ver van Asten gelegen *Heeze* bezit in feite twee kastelen, beide gelegen op dezelfde plaats, hoewel het daardoor lijkt op een kasteel. Kasteel *Eymerik*, achter het kasteel *Heeze* gelegen, is het oudste. Van dit oude complex is maar een gedeelte bewaard gebleven, namelijk een rechthoekig gebouw, dat op de plaats staat van een vroegere sterkte. Het is in de vijftiende en gedeeltelijk in de zestiende eeuw opgetrokken op oudere grondslagen, wat onder andere blijkt uit de onderkeldering. Het muurwerk boven de kelders kan gedateerd worden in de eerste decennia van de zeventiende eeuw, toen er grote verbouwingen plaatsvonden. De kelders zelf liggen deels beneden het maaiveld; de kruis- en ribgewelven zijn van de zeventiende eeuw, hoewel sommigen andere opvattingen hebben. De dikte van de muren

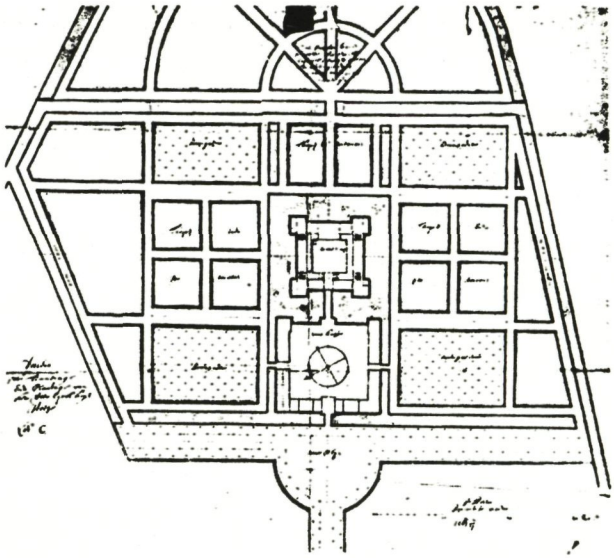

Pieter Post
Ontwerp kasteel Heeze en omringende tuinen
pen in bruin, in kleuren gewassen
46,1 x 50,9 cm
links: *Dessein,/van Timmerage/Ende Plantage van/het Heer lyck huys/Heeze / let^r C.*
gesigneerd en gedateerd rechtsonder: P: Post/1663 $\frac{2}{27}$
1663
Heeze, Kasteel Heeze

is ongeveer anderhalve meter.De beneden- en de bovenruimte van het gebouw stonden waarschijnlijk niet met elkaar in verbinding. In de voorgevel konden we tot 1912 dan ook een deuropening bespeuren, die via een trap aan de buitenzijde te bereiken was. Men heeft toen een andere ingang gemaakt door een klein trappenhuis tegen de gevel op te trekken. Dat bovengedeelte was een lange zaal onder een zadeldak,vandaar de naam zaalgebouw. Het gebouw heeft mooie topgevels, vensters met korfbogen, en hijsvensters in de oostelijke en zuidelijke gevel. Dit zaalgebouw heeft deel uitgemaakt van een complex, dat in 1203 al werd ver-

meld. Dit complex was gelegen op een eiland,omgeven door een ronde gracht, waardoor de gebouwen gedeeltelijk ronde en gedeeltelijk rechte lijnen vertoonden. Via een brug moet men op een plein zijn gekomen. Muren omringden het kasteeleiland, en waarschijnlijk heeft hiervan ook een toren deel van uitgemaakt. Bij de bouw van het kasteel *Heeze* in 1666 heeft men nog een deel van dit in verval zijnde kasteel afgebroken. Dit nieuwe, eveneens omgrachte kasteel werd in opdracht van baron *Snoeckaert van Schauburg* door *Pieter en Maurits Post* ontworpen. Aanvankelijk had men een veel groter complex voor ogen. Er zou een groot vierkant kasteel moeten komen, met op de hoeken vier grote vierkante torens. Het ruime binnenplein zou van een zuilengalerij voorzien worden. Voor dit complex zou dan aan een voorplein een u-vormige vleugel worden opgericht, waarin de stallen en dienstwoningen moesten komen. In 1665-1666 kwam alleen dit gedeelte gereed; de rest werd nooit uitgevoerd. De voorbouw, waarin ook de toegangspoort was aangebracht, werd nu hoofdgebouw; derhalve werd er ook een tweede woonlaag aangebracht, wat oorspronkelijk niet de bedoeling was. Aan het oude zaalgebouw werden toen een boerderij en een koetshuis gebouwd. Aan de frontale gevel is de invloed van het classicisme zeer duidelijk te merken. Toscaanse pilasters dragen een hoofdgestel, waarboven een raam is aangebracht. Het gebouw heeft een vooruitspringend middendeel en dito hoekpaviljoens die alle drie verdiepingen hebben. In 1735 werd door baron *Van Holbach* aan dit hoofdgebouw een eveneens u-vormige lage dienstvleugel met stallen aangebracht. Het gebouw heeft een uitermate rijk interieur.

Van Heeze trekken we naar *Geldrop*, waar in een kasteelpark het *Huys van Geldrop* staat te pronken. Het huidige, in 1977 gerestaureerde kasteel is nog steeds gedeeltelijk door een gracht omgeven. Het gehele gebouw is onderkelderd. Het middenpaviljoen van het gebouw stamt uit 1616. Tussen de trapgevels rust een zadeldak. In de gevels zijn een groot aantal ra-

men aangebracht. Dit gebouw staat tussen later aangebouwde gebouwen in. Zeker is dat vroeger ook een kapel aanwezig is geweest. Veel vroeger moet op deze plaats een veel groter complex gelegen hebben. In elk geval was er in de veertiende eeuw al een burcht, en we weten dat het kasteel toen een voorburcht had. Waarschijnlijk is het kasteel uitgerust geweest met twee torens, een vast- en de ander losstaand van het bouwwerk. Het kasteel werd tot 1769 zeer verwaarloosd, na dit jaar werd een restauratie ingezet. De aangebouwde toren moest toen tot aan de benedenverdieping worden afgebroken en van een nieuwe kap worden voorzien. De aanzet daarvan is nog steeds te zien.

Tot slot van onze rondtocht langs Peellandse kastelen een beschrijving van een van de talrijke rondom *Sint-Oedenrode* gelegen kasteeltjes. Het in aanleg uit de vijftiende eeuw daterende *Henckenshage* ziet er zeer burcht-achtig uit. Het huis heeft wat oud muurwerk van ongeveer 1450. Tot 1850 was het een gebouw zonder verdiepingen met een gracht er omheen, overspannen door een ophaalbrug. Bij de grootscheepse herbouw van dat jaar kwam hier een verdieping bovenop. Nu ook pas werd het opgesierd door kantelen en andere middeleeuws aandoende versieringen. Het kasteel kreeg toen een voorgebouw, dat aan twee kanten met stallen en dienstwoningen de binnenplaats omsluit. De voorpoort werd geflankeerd met twee ronde hoektorens. Aan de westelijke hoeken werd een uitspringende ronde toren en een spietorentje gebouwd. Op de hoeken aan de binnenplaats kwamen aan de achterzijde van het woongebouw spietorentjes, waar later een spits werd opgezet, net als aan de twee grote uitspringende hoektorens aan de achterkant. De oude gracht aan de voorkant werd gedempt en werd naar voren gelegd. In het begin van de twintigste eeuw was het al zo vervallen dat het moest worden gerestaureerd.

2 Kasteel Henkenshage te St.Oedenrode

Hiermee eindigt onze rondtocht. Het is slechts een selectie, er zijn er nog veel meer !
Ik hoop dat deze beschrijving aanleiding zal worden om die kastelen eens te bezoeken en te bekijken.

HET BIDPRENTJE

Broeder Barontius van de Ven.

Over het *bidprentje* is al zoveel geschreven dat ik huiverig ben daar nog wat aan toe te voegen. Wij hebben het woord 'bidprentje', zoals het boven dit artikel staat, de betekenis gehecht die het vroeger had en deze was veel ruimer dan die van tegenwoordig. Daarover vielen namelijk zowel het *'dodenprentje'* als alle andere soorten *gedachtenisplaatjes*. Wat weleer het bidprentje werd genoemd kunnen wij op de dag van vandaag het beste de naam *'devotieprentje'* geven. Menig devotieprentje draagt op de achterzijde een geschreven tekst, herinnerend aan de eerste H.communie of aan het vormsel (deze laatsten zijn echter zeldzaam) herinnerend ook aan een verjaardag of aan een vriendschap. Maar op al deze prentjes vraagt de gever om een klein gebed, door er zijn naam op te zetten en daaronder de letters *b.v.m.* (ofwel bid voor mij).

Zeker vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw komt het voor dat op prentjes een gebed gevraagd wordt voor een overledene. Dit zijn ongeveer de oudste exemplaren van wat men tegenwoordig bidprentjes noemt. Bidprentjes ookwel *doodsprentjes* of *doodssantjes* genoemd, komen uitsluitend voor bij katholieken. Meestal begon de tekst met een bepaalde standaardzin als: *Bid voor de ziel van zaliger ...; Ter vrome gedachtenis aan ... ; In de vrede van Christus...* .Tegenwoordig beginnen de meeste prentjes met: *Ter herinnering aan ... .*

De bidprentjes hebben evenals de devotieprentjes onder het gelovige volk altijd zeer veel belangstelling genoten. De bidprentjes - wij bedoelen nu even de doodsprentjes van vader of moeder, broer of zus, vriend of

buurman - werden en worden trouw in ere gehouden. Kom er niet aan, vraag er ook niet naar, want zij liggen besloten in een sfeer van intimiteit. Zij ontlenen hun waarde niet zozeer aan hun schoonheid en aan hun voorstelling (al zijn er zeker prachtexemplaren bij), maar aan de reden waarom zij werden uitgereikt, herinnerend dus aan degene die wij door middel van het prentje behoren te gedenken. Het zou wel jammer zijn als de waarde van het prentje op zich en die van zijn innerlijke betekenis, welke het voor ons persoonlijk kan hebben, niet met elkaar overeenkomen. Waarom zou een overleden ouder het niet verdienen een mooi bidprentje te krijgen ? Die vraag verdient maar een antwoord: vader en moeder verdienen het bidprentje dat wij het mooiste vinden. Maar helaas blijkt dat in de praktijk dit niet steeds het geval is . Temeer daar de dood wel verwacht wordt, eens moet hij immers komen, maar juist daarom steeds onverwacht en ongelegen komt. En juist hierom treft men zelden ontwerpen aan, die speciaal voor onze overledene gemaakt zijn. Gewoonlijk moet men zich tevreden stellen met de ontwerpen die een drukker in voorraad heeft. Er is een periode geweest, waarin de *symbolische voorstelling* blijkbaar graag gezien werd. We treffen in die tijd bijvoorbeeld het Jezuskind aan, kloppend op zijn hart, en talloos zijn in de jaren van de opkomst van de Heilig-Hart-devotie de zinnebeeldige voorstellingen van Jezus H.Hart.

De teksten werden vanouds door de pastoor of kapelaan gemaakt, en werden veelal genomen uit de Heilige Schrift. Maar ook hier is, net als in de voorstellingen, verandering gekomen. De tekst heeft tegenwoordig een meer *persoonlijk karakter*. Men tracht er iets van de overledene in te brengen, zijn karakter, hobby, verenigingsleven enzovoort. De laatste vijfentwintig jaar ziet men ook hoe langer hoe meer dubbele prentjes uitgeven bij het overlijden, die op die manier tevens dienst doen als dankbetuiging voor de getoonde belangstelling. Het gebruik ze uit te reiken tij-

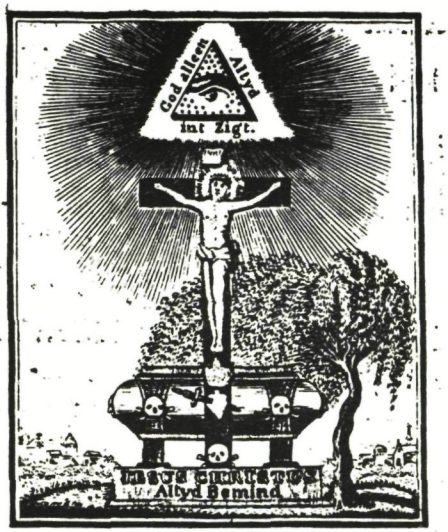

STERVELINGEN

Gedenkt u laesten eyndelyk zult sterven en den stond van u dood zal Eeuwigheyd uyt wyzen. denkt en overweegt gedurig dit schriklyk woord Eeuwigheyd. O Eeuwigheyd gy alleen zyt weerdig ons zorg en gedagte. O Eeuwigheyd: daer wynig op gedagt word. O buyzenelyke blindheyd van den mensch te vergete d'eenige groote

EEUWIGHEYD

dens de begrafenisdienst is ontstaan in onze eigen Lage Landen, en heeft zich van daaruit verbreid over Noord-Frankrijk, Duitsland,Oostenrijk en andere landen.

Merkwaardig is dat men bij niet-katholieken dit gebruik niet kent en men er ook geen behoefte aan heeft dit gebruik in te voeren. Maar daar wezen we hiervoor al op.

Natuurlijk is in het voorgaande niet geprobeerd de precieze ontwikkeling van het devotie- of bidprentje uit de doeken te doen. We hebben alleen aan willen geven waarvoor ze dienen en gebruikt kunnen worden.

Dit zegt de Heer: ik heb medelijden met uwe jonge jaren, en uwe trouw gehad; koomt, Bruid van Christus, ontvangt de kroon, die Gód u bereid heeft van alle eeuwigheid.
Jer. II. vs. 2. en Brev.

Bid voor de Ziel van Zaliger,

ANNA MARIA SMEIJERS,

In het volste betrouwen op den Heer, overleden te NISPEN, in den ouderdom van 30 jaren, 1 maand en 29 dagen, den 9 April 1829.

Zalig zijn, die zuiver van harte zijn, want zij zullen God zien. Matt. V. vs. 8.

De volmaakte liefde Gods verdrijft de vrees; (en aldus stervende zegde ik:) Heer, in uwe handen beveel ik mijnen geest. Joan. I. br. H. 4 vs. 18.

R. I. P.

Achterzijde bidprentje

Nu heeft het bidprentje nog een hele bijzondere betekenis, zeker in het Helmondse *Gemeente-archief*, waar een grote verzameling van deze prentjes aanwezig is. Zo hebben daar bijvoorbeeld *genealogen* veel plezier van. Men kijkt in eerste instantie eens in de laden met bidprentjes, die allemaal *alfabetisch* en *lexicografisch* opgeborgen zijn. Men zou kunnen zeggen dat, als men geluk heeft, een gedeelte van de stamboom in een oogopslag te ontdekken of controleren is. Heeft de genealoog veel geluk, dan weet hij tevens de geboortedatum, en dan is het een kleine stap naar 't geboortenregister waar verdere gegevens te vinden

zijn. Ook worden de prentjes uit het *Gemeentearchief* wel gebruikt voor tentoonstellingen, bijvoorbeeld om de bezoeker te laten zien hoe mooi en hoe kostbaar deze prentjes kunnen zijn.

Nu we pas een nieuwe burgemeester hebben zou het kunnen zijn dat een of andere heemkundige bij een tentoonstelling alle bidprentjes van de Helmondse burgemeesters wil laten zien. In het *Gemeentearchief* kan hij dan de prentjes van alle burgervaders, op een na helaas, terugvinden. Dat ene ontbrekende prentje is van burgemeester *Franciscus Timmermans*, die het ambt uitoefende van 1832 tot 1847. Mocht iemand toevallig in het bezit zijn van diens prentje dan houden wij ons aanbevolen, al is het maar om er een copie van te maken. Een dergelijke collectie kan men ook maken van de pastoors, kapelaans, dokters enzovoort.

Hoewel de verzameling bidprentjes van het *Gemeentearchief* vrij groot is, is het er ook 'treurig' mee gesteld. Er zijn namelijk maar erg weinig prentjes van voor 1900. Iedereen die nog prentjes heeft waar niets mee gedaan wordt zou ons kunnen helpen. Copieën alleen zijn ook goed. In beide gevallen kunnen we onze verzameling uitbreiden.

HET ONTWERP VAN DE RIJKS-H.B.S. (1865)

Giel van Hooff.

Van de ' monumentale ' panden in Helmond is slechts weinig informatie beschikbaar. Beschrijvingen van Helmondse gebouwen in bijvoorbeeld architectuurbladen zijn helemaal zeldzaam. Over de architectuur en inrichting van het kasteel en de verbouwing daarvan tot raadhuis is wel behoorlijk veel gepubliceerd.
Van de 19e en 20e eeuwse panden - die vrijwel uitsluitend de gemeentelijke monumentenlijst vormen zijn vrijwel geen beschrijvingen bekend. Bij toeval ontdekte ik in een platenboek over Nederlandse architectuur rond 1870 *(Bouwkunst. Overzicht van de onuitgegeven werken onzer Nederlandse tijdgenoten (Arnhem 1875)* een bijdrage over de Helmondse Rijks-HBS. Zowel de *indeling* als het *uiterlijk* van het schoolgebouw zijn gedetailleerd weergegeven. De ruimtelijke indeling van de verschillende lokaliteiten geeft een goed beeld van de richting van het onderwijs en het belang van de verschillende vakken en onderdelen daarin. De architect is *C. Vermeys* (en niet H.Dreesen zoals in de Helmondse monumentenlijst staat vermeld), terwijl *Lucas Hermanus Eberson* (Arnhem, 23 maart 1822 - Arnhem, 30 november 1889) als opzichter bij de bouw optrad. Deze laatste heeft waarschijnlijk ook de hierbij afgebeelde tekening vervaardigd.

KORT GEBOEKT

Onder deze titel willen we de lezer kort attenderen op nieuw verschenen artikelen en berichten die betrekking hebben op de geschiedenis van Helmond.
Lezers die hieraan een bijdrage willen leveren zijn uiteraard welkom.

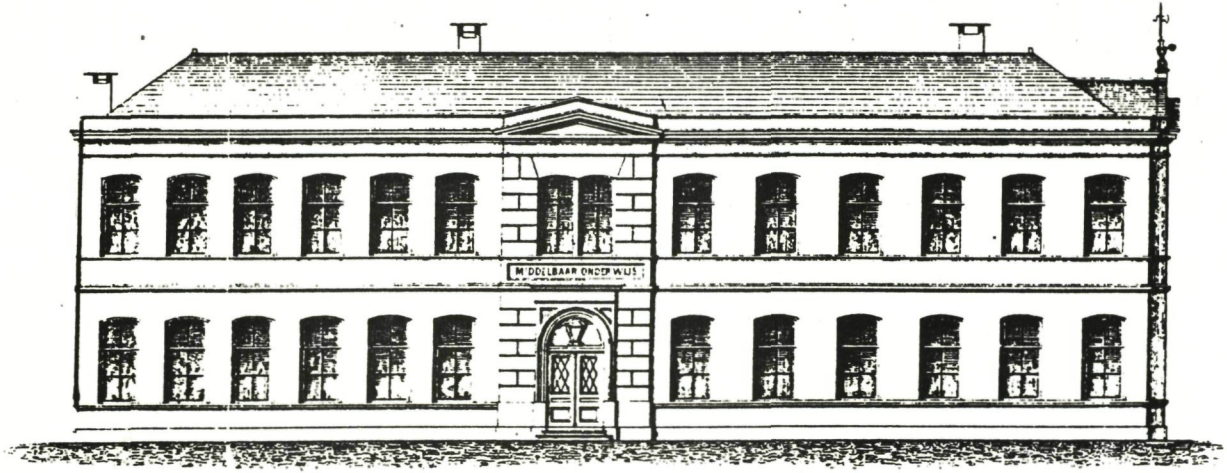

Voorgevel

Eindgevel

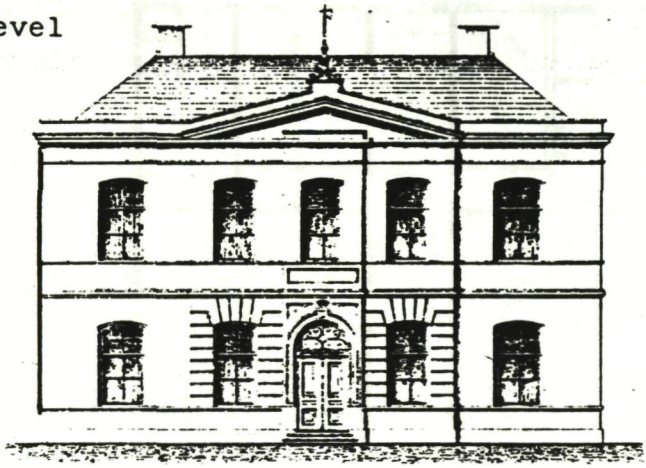

Als eerste willen we wijzen op de onlangs verschenen derde aflevering van het *Homo-Jaarboek*. In het eerste jaarboek was Helmond al ter sprake gekomen als de gemeente die de meeste ondertekenaars van de *Schorer - petitie* (1912, tegen strafbaarstelling van homosexuele contacten) telde.

In het nu verschenen jaarboek gaat *Karen Hillege* uitgebreider in op de acht Helmondse ondertekenaars, met name één van hen, de verpleegster *Marie de Boer*. In het artikel poogt *Karen Hillege* allereerst de vraag te beantwoorden waarom Helmond zoveel ondertekenaars telde. Zij laat zien dat alle ondertekenaars elkaar op een of andere manier al kenden en allemaal tot de protestants-liberale elite behoorden of daarmee omgingen. In een historische schets van het Helmond tussen ca. 1850 en 1910 wijst zij op de aparte positie van de protestants-liberale groep in het vrijwel uitsluitend katholieke Helmond. Deze groep was, uiteraard met de nodige nuances, over het algemeen progres-

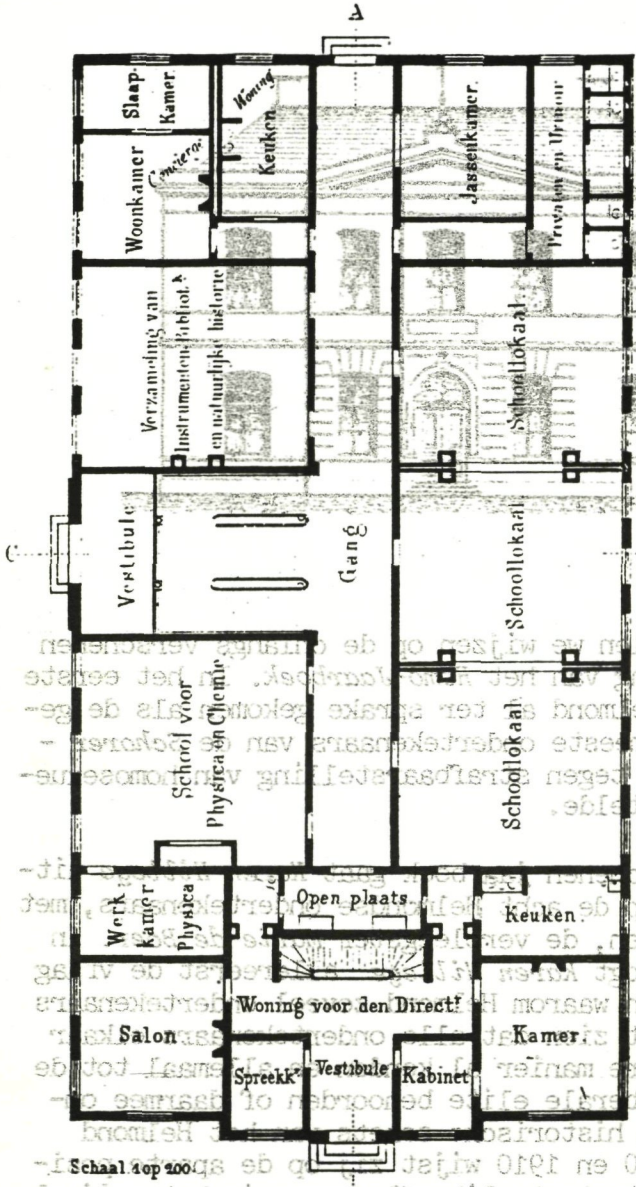

Begane grond

sief en breed georiënteerd. Het zou daarbij interessant zijn om te weten of er onder of buiten deze groep naar nog meer mensen is gezocht. Waarom juist deze acht ?

Uit een uitlating van het protestantse raadslid *Kam*, later in het verhaal, kan men opmaken dat die het onverstandig vond, dat bijvoorbeeld *Marie de Boer* zo openlijk voor haar homosexualiteit uitkwam. *Acceptatie bestond er dus klaarblijkelijk wel, maar openlijke uitingen en ondersteuning vond niet iedereen binnen de protestantse groep verstandig.*

De schrijfster geeft veel informatie over de positie van (een deel van) de protestantse minderheid in Helmond en hun denkbeelden, maar haar bronnen zijn niet altijd duidelijk. Zo blijkt uit een terloopse opmerking in het verhaal dat zij interviews heeft gehouden met een dochter van *I.B. Kam* en een van *I.Borren*, twee min of meer direct betrokken protestanten. In het notenapparaat worden deze interviews nergens vermeld. Het is dus niet duidelijk of zij opgenomen zijn en ergens bewaard worden. Jammer vond ik ook dat het verhaal van de rechtbank tussen de *firma Van Vlissingen en pater Ildefonsus* over het al of niet aanzetten tot geboortebeperkende activiteiten door Vlisco-verpleegster *Marie de Boer*, alleen is opgediept uit bronnen van de Vlisco.
Ik vermoed dat over het verloop en de afloop van dit proces ook wel in de krant iets te vinden is. Bij een eerste vluchtig onderzoek in de *Zuid Willemsvaart* van januari 1920 (toen vermoedelijk de uitspraak viel) was echter niets over deze zaak te vinden. Wellicht een aanwijzing dat deze zaak in de plaatselijke pers werd doodgezwegen ?

Op de tentoonstelling *Industrie en vormgeving*(december 1985 - februari 1986) in het stedelijk museum te Amsterdam en de bijbehorende catalogus wordt aandacht besteed aan twee Helmondse bedrijven, *Van Vlissingen* en *Ramaer*. Beide textielbedrijven maakten in het be-

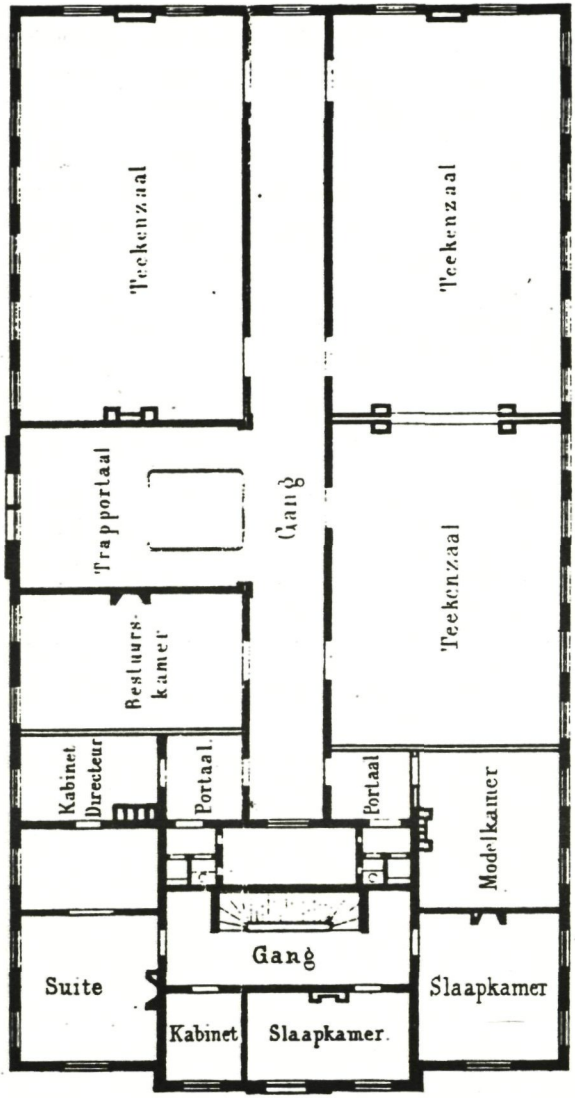

1e Verdieping

gin van deze eeuw gebruik van ontwerpen van kunstenaars voor de uitvoering van hun stoffen. Dit gebeurde onder invloed van bewegingen eind 19e eeuw, die opkwamen tegen de smakeloze massa-industriële produkten en voor een terugkeer naar verzorgde ambachtelijke ontwerpen en stijlen en technieken ijverden. De Vlisco bedrukte rond 1900 interieurstoffen naar ontwerpen van de Haarlemse kunstenaar *Duco Crop*. Over deze kunstenaar en zijn textielontwerpen is al ooit eerder een artikel in *Spiegel Historiael* verschenen. Ramaer produceerde rond 1920 jacquardweefsels naar ontwerpen van *T. Nieuwenhuis*.

In het december-nummer 1985 van het blad *Graficus* staat een artikel over de papierfabricage van de papier-en strohulzenfabriek die van 1900 tot 1907 in Helmond gevestigd was. Deze onderneming was vrij groots opgezet. Zij maakte, in navolging van de strokartonfabrieken in het noorden van het land geen wit papier, maar vnl. grijskarton. Na het faillisement in 1907 ging het bedrijf in andere handen over om verder uitsluitend als strohulzenfabriek voortgezet te worden.

Tot slot wil ik geïnteresseerden nog attent maken op een artikel van eigen hand in *Textielhistorische Bijdragen*, nr. 25 (1985). Het behandelt de opkomst van een modern apprêteerbedrijf binnen de industrialisering van de Helmondse textielnijverheid.(1800-1870).

De oudere kalander weten de omschakeling tot moderne apprêteerinrichting niet te verwezenlijken. De grondlegger van de uiteindelijk belangrijkste apprêteerinrichting in Helmond, *Willem Swinkels*, haalt de specifieke kennis daarvoor uit Mönchen-Gladbach. Een apprêtteerdersbaas daar is zijn eerste partner en deze stuurt zijn broer om de zaak in Helmond praktisch te leiden. Via een nieuw partnerschap met deze broer wordt *Willem Swinkels* binnen tien jaar werkgever van deze Duitse vakkracht.

HELMONDSE BURGEMEESTERS

Jan Zeeuwen

Op zaterdag 19 april 1986 kreeg Helmond een nieuwe burgemeester: Wim van Elk, meester in de rechten. Eindhovenaar in hart en nieren. Iemand die in zijn eerste toespraak al gewaagde van de wil om Helmond 'op een cruciaal punt van haar ontwikkeling mee te helpen besturen'. Maar ook de representant te zijn, die midden tussen het volk staat.

Die geluiden klonken in het Speelhuis, waar wethouder Remmen de burgemeester begroette en hem uitnodigde Helmonder te worden met de Helmonders. Raadsoudste Harrie Hendriks memoreerde de, soms bittere,verhouding Eindhoven-Helmond, maar hoopte op een vruchtbaar gebruik van diens Eindhovense contacten.

Secretaris Jans sprak heel poëtisch van de 'verwerkelijking van een verwachting' en Lieshouts burgemeester zei: "Wij zullen aanspraak maken op u in ons gewest".

Duidelijke woorden aan de frêle man uit Eindhoven van Elk, sinds 1883 de vijfde brabantse bestuurder van onze gemeente: van Hoeck- van Hout-Moons-Sweens-van Elk;

de eerste twee geboren Helmonders. En last but not least daar tussendoor de hollander Geukers, die twintig jaar, van 1966-1986, een stuk van onze 'wederopbouw' succesvol voltooide.

Twintig jaar burgemeester van Helmond, dàt was wel eens anders geweest. Immers rond de middeleeuwen werd onze stad door twee burgemeesters geregeerd. Looptijd één jaar, datum van aftreden: 1 oktober van elk jaar, de St. Remeisdag. De dag van tevoren om vier uur namiddag beraadslaagden dan het college van schepenen en de gilde-dekenen om elk één kandidaat te stellen. Uit de voordracht van de schepenen werd de eerste burgemeester benoemd; de tweede uit die van het gilde. Hiertoe ontving de kasteelheer een verzegeld couvert, met daarin de namen van de kandidaten. Soms week hij van de voordracht af en benoemde zijn 'mensen'. Bij akkoord werd de eerste burgemeester met de geldelijke aangelegenheden belast; een soort gemeente-ontvanger dus. Hij moest de boeken en de gelden te zijnen huize bewaren of zoals men toen zei: " Boeken ende buydel houden ".

Dat laatste was vaak een pijnlijke zaak, omdat hij verantwoordelijk was voor het innen van gelden en zelf vaak het ontbrekende uit eigen middelen moest aanvullen. Juist daarom was het ambt van eerste burger toen niet zo gewild. Vooral ten tijde van de oorlogen, b.v. de Tachtigjarige, werden de arme Meierij zo'n hoge boetes opgelegd, waarvoor de burgemeester aansprakelijk was, dat het ambt eigenlijk financieel ondraaglijk was. Wel kregen zij jaarlijks een kleine vergoeding, die variëerde van vijftig tot honderd gulden en werden zij vrijgesteld van inkwartiering van soldaten. Dat nam echter niet weg, dat het ambt geschuwd werd.

Zo schonk Juriaan Claassen in 1603 de stad 76 rijksdaalders voor de bouw van een stadhuis, mits hij vrijgesteld werd van een benoeming tot burgemeester. Datzelfde deed paardenkoopman Jordaan Claessen in 1683

en hij schonk 65 rijksdaalders.

Soms was van een formele weigering sprake, zoals met de benoeming op 1 oktober 1683 van Jan Goordts van Beth, die weigerde de eed af te leggen. Of van Lambert van Asten, die in 1616 werd gekozen en Helmond ontvluchtte om voor 't Hof van Brussel een proces tegen de regenten van Helmond te beginnen.

Tot 1784 liet men, op enkele uitzonderingen na, de protestante stadgenoten vrij van een benoeming. Toen echter de financiële voordelen groter bleken dan de nadelen, begonnen de protestanten de uitverkiezing te ambiëren. In 1788 deed zich onenigheid voor, omdat de protestante- en de katholieke schepenen èlk twee geloofsgenoten naar voren schoven. De protestante kasteelheer Wesselman trachtte te bemiddelen, en uiteindelijk werd een compromis bereikt en door de Staten Generaal in 1789 de katholiek Henricus van Hoek en de protestant Pieter van Hogerlinden benoemd. Mensen van niveau in het toenmalige Helmond.

Dàt was niet altijd het geval, want soms was een intelligentie ver te zoeken en werd enkel op een financiële draagkracht gelet. Vooral op de dorpen, waar bevoorrechting van familie of kennissen bij overheidsbenoemingen de normaalste zaak van de wereld was.

Dat verleidde een befaamd arts uit het Peellandse tot de uitspraak: "Zo is dè. Als ze nie kenne lère moeten ze mar burgemister worre. En as ze ni wille vrije mar pastour !"

RECENSIES

Bloeiende Vlasbloem, Drs.P.C.B.Maarschalkerweerd en J.J.F. de Waal (red.), *De Vlasbloem, Historisch Jaarboek voor Helmond VI*. Gemeentelijk Archiefdienst van Helmond (Van Stiphout, Helmond 1985), 192 blz.

Voor het zesde achtereenvolgende jaar is de Gemeentelijke Archiefdienst erin geslaagd een historisch jaarboek te publiceren. Dat stemt tot vreugde; dat doet ook het gegeven dat *De Vlasbloem* in de afgelopen jaren erin geslaagd is een plaats te verwerven in de voorste rijen van de Nederlandse historische jaarboeken. En de voornaamste reden daarvoor is dat in *De Vlasbloem* ruimte gemaakt wordt voor kwalitatief goede wetenschappelijke artikelen, terwijl ook een rol speelt dat door de populaire inslag van andere opgenomen bijdragen het jaarboek aantrekkelijk blijft voor het grote publiek. Het bepalen van de juiste verhouding tussen die twee verschillende soorten geschiedschrijving is een uiterst moeilijke aangelegenheid, die nooit naar ieders tevredenheid te volbrengen is. *De Vlasbloem* van 1985 sluit qua vormgeving en aantrekkelijk uiterlijk volledig aan bij de voorgaande delen in de serie, en dankzij de consequentheid daarin ontstaat er een continuïteit in het typografisch beeld die weldadig aandoet. Natuurlijk heeft de redactie een aantal steekjes laten vallen; dat is een volstrekt normale zaak, en, alvorens de inhoud van de gepubliceerde artikelen onder de loep te nemen, lijkt het mij verstandig daarop te wijzen. Zo vallen sommige inconsequenties in de spelling op: *publikatie* (bladzijde 7) staat naast publicatie (bladzijde 79);*komité*, *kommitee* (bladzijde 14-15) staat naast *comité* (bladzijde 27); *Kommanderij* (bladzijde 46) staat naast *kommanderij* (bladzijde 50); *14de en ~~15e~~ eeuw* (bladzijde 61),*13e*, *14e*, *16e eeuw* (bladzijde 79),*19-de en 20-ste*

eeuw (bladzijde 101-102); op bladzijde 82-83 wordt bij A en B een andere interpunctie gebruikt dan bij C, D, en E; op de bladzijden 99-104 en 159-183 is men niet consequent met betrekking tot woorden beginnend met een -c (k-klank): bijvoorbeeld *kriteria* maar *cultuur*, *classicistische;* op bladzijde 122 gebruikt men de afkorting *jhr*, maar op bladzijde 144 schrijft men wel voluit *jonkvrouwe*. Ook zijn er wel wat andere opmerkingen te maken: *zogevreesde* op bladzijde 7 mag best van elkaar; *Montgommeryplein* op bladzijde 10 moet zijn *Montgomeryplein;* op dezelfde bladzijde is *microspor-thal* onjuist afgekort, net als *gezondmaking - sproces* op bladzijde 23 en *bes-taat* op bladzijde 38. *Facisme* is nog altijd *fascisme* (bladzijde 15 en 27). Voor *advertising cars* (bladzijde 26) had toch wel een Nederlands woord gevonden kunnen worden, denk ik zo. Op bladzijden 71 en 190 sluit een zin niet op de juiste wijze aan; op bladzijde 86 bovenaan wordt verkeerd ingesprongen. Hoewel ik veronderstel dat de redactie getracht heeft eenheid in het notenapparaat aan te brengen is men daarin toch niet helemaal geslaagd (vergelijk bladzijde 62 noot 1 en bladzijde 85 noot 11). In kort bestek lijkt dit nogal veel; over het algemeen valt het nogal mee, en zet men met het geringe aantal spellingsfouten en -inconsequenties de tendens van de laatste jaren voort. De bundel begint als gewoonlijk met de *Kroniek van Helmond*, over het jaar 1984 ditmaal, van de hand van *J.J.F. de Waal*. Verlucht met vele foto's zet hij het belangrijkste wel en wee van de Helmondse gemeenschap bij elkaar, en verdient daarvoor zeker een compliment, want het samenstellen van een Kroniek is een stuk moeilijker dan het ogenschijnlijk lijkt. Wat ik wel jammer vind (en dat geldt in principe voor alle artikelen in deze bundel) is dat men alle getallen, hoe klein ook, in cijfers schrijft. In teksten geeft dat altijd een onrustig beeld. Het artikel van *P.C.B. Maarschalkerweerd*, *Het openbare notariaat te Helmond in de middeleeuwen (1396-circa 1500)* is het "zwaarste" artikel uit de bundel, maar tegelijkertijd naar mijn mening ook een

van de beste artikelen uit de geschiedschrijving van Helmond in de laatste jaren. Op een duidelijke en overzichtelijke manier wordt de beginfase van het Helmondse notariaat geanalyseerd op basis van een uitgebreid (zij het niet uitputtend) onderzoek in notariële akten en minuutakten. Na een overzicht van de middeleeuwse Helmondse notarissen met voor genealogen zeer interessante gegevens, volgt een overzicht van de inhoud van de onderzochte notariële akten. De structuur van dergelijke akten wordt op een zeer duidelijke manier uit de doeken gedaan. Aan een goede samenvatting vooraf gaan de regesten van elf minuutakten uit het "protocol" van notaris Sweerts, waarvan het maken ondanks het geringe aantal een lange tijd gekost zal hebben. Maar het resultaat mag er dan ook wezen, en geen enkele onderzoeker die zich moet verdiepen in notariële protocollen mag het ongelezen laten ! In *Jan van Cortenbach en de Raad van Beroerten* zet *A.J.Brekelmans* uiteen welke problemen de toenmalige Heer van Helmond zich op zijn nek haalde door het Verbond der Edelen bij te vallen, en hoe hij tenslotte aan de gevolgen daarvan wist te ontkomen. Daardoor wordt niet zozeer licht geworpen op de Helmondse historie, maar wel op de algemene omstandigheden aan het begin van de Nederlandse Opstand, een term die ik liever gebruik dan de verouderde term Tachtigjarige Oorlog. Een kort, maar door zijn inhoud zeer lezenswaardig en kwalitatief zeer goed artikel. De bijdrage van oud-stadsarchivaris *M.W. van Boven*, *De keuren van de stad Helmond*, is een verantwoorde en goed ingeleide uitgave van de keuren en breuken van de stad Helmond, en mag een voorbeeld genoemd worden voor toekomstige bronnenpublicaties. Doordat een woordenlijst bijgevoegd is wordt de toegankelijkheid van deze onmisbare bron sterk vergroot. Het grootste gedeelte van het jaarboek wordt ingenomen door *Helmond Monumentaal. De gemeentelijke monumentenlijst*. Ondanks het feit dat de opname hiervan door het foto-materiaal de bundel voor het publiek aantrekkelijk maakt, vergroot het bij mij wel twijfels omtrent het nut van de eer-

dere publicatie onder dezelfde titel. Wanneer van het begin af aan plannen bestaan hebben de lijst in dit jaarboek op te nemen, acht ik√afzonderlijke uitgave volstrekt zinloos. Maar goed, het zij zo. De lijst zelf heeft al een gefundeerde kritiek gevonden: *Helmonds Heem* juni 1985 nr.2, 40-45, van de hand van Giel van Hooff. Het lijkt mij derhalve niet nodig hierop nog eens terug te komen, aangezien de opgenomen wijzigingen minimaal zijn. Twee opmerkingen echter moeten mij van het hart: de bijgevoegde woordenlijst wordt af en toe volstrekt onduidelijk en verklaart in dat geval niet erg veel. Verder had deze lijst beter aan het begin van de monumentenlijst geplaatst kunnen worden, zodat men met de daaruit geputte kennis de verantwoordingen onder de foto's had kunnen lezen. Dat, vervolgens, het kloosterterrein van Binderen opgenomen is in de lijst verheugt mij bijzonder, al denk ik niet dat er een onderzoeker te vinden zal zijn die kan bewijzen dat het klooster Binderen 700 jaar bestaan heeft (bladzijde 153). Tenslotte het artikel van *Nelleke Bakker, Verzuiling in Helmond, 1850-1925*. Naast een beeld over de totstandkoming van de verzuiling in Helmond - en terecht benadrukt Bakker hier dat het zuilmatige integratieproces van onderop werd gestimuleerd - krijgen we in dit geëngageerd geschreven artikel een beeld van de sociale omstandigheden in de bestudeerde periode. Ook de strubbelingen binnen de katholieke groep als zodanig worden aan de orde gesteld. Jammer is dat de wijze van annotatie afwijkt van de andere artikelen in de bundel, en ook is het jammer dat niet overal getracht wordt een verklaring te geven van gesignaleerde verschijnselen (bijvoorbeeld voor de geringe aantrekkingskracht van de Helmondse textielvakbond op bladzijde 169). Om in het midden van de negentiende eeuw nog te spreken van de Heer van Helmond (bladzijde 163) lijkt mij niet terecht; heerlijke rechten waren op dat moment immers allang afgeschaft. Te spreken van *paupers zonder geregeld werk* is niet direct gelukkig; paupers zijn, uitgaande van de letterlijke betekenis van het woord,

al zonder geregeld werk, en dat hoeft derhalve niet apart benadrukt te worden. Maar afgezien van deze kleinigheden is ook dit artikel de moeite van het lezen meer dan waard en biedt het een duidelijk kader waartegen bepaalde gebeurtenissen kunnen worden afgezet. Met de traditionele literatuurlijst, opgesteld door *G.M.J. Zegers*, wordt dan *De Vlasbloem VI* afgesloten, en de conclusie kan niet anders luiden dan dat opnieuw een aantal uitstekende artikelen aan de uitbreidende Helmondse historiografie zijn toegevoegd.

G.J.van Bussel.

PRETTIGE VACANTIE